

УДК 94 (477):1.091

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.07>

НОВИЙ ЕТОС ДЛЯ ЄВРОПИ: МИКЛУХО-МАКЛАЙ (РЕФЛЕКСІЇ ЗА ТВОРОМ ІВАНА КОРСАКА)

Скакальська Ірина,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-8705-7971

У статті розглядається творчість письменника Івана Корсака, зокрема, його роман «Запізніле кохання Миклухо-Маклая». Постать М. Миклухо-Маклая вражає широким кругозором, вірністю науковим дослідженням, цілеспрямованістю та гуманізмом. Саме він відкрив новий етос заокеанських народів для Європи, порушив питання збереження їхньої цивілізації, виступав проти жорстокої колонізації. Простежено прагнення героя роману розумово освоїти будь-який куточок світу.

Показано новий етос папуаських племен для Європи. Розкрито зміст і практичну реалізацію Миклухо-Маклаєм громадського служіння як певної системи ціннісно-світоглядних і моральних установок, що реалізовувалися ним через повсякденні практики його досліджень та вивчення інших народів. Світ

давніх племен обороняється, використовуючи усі свої резерви: самобутність, культуру. Разом з Іваном Корсаком спостерігаємо, як спільноті тубільних народів, які зникали з лиця землі, історія влаштувала пастку – антропологічну парадигму формування ідеології глобалізації.

У творі чітко прослідковується патріотизм самого письменника, який зумів зобразити і передати такий образ видатного вченого і мандрівника, що українцям варто пишатися і популяризувати праці М. Миклухо-Маклая.

Важливим є те, що місце науки в культурі та історії, її особливості, протягом різних історичних епох залишаються постійними об'єктами філософського осмислення та інтерпретації. Автор роману детально у творі зупинявся на наукових дослідженнях ученого.

Методологія праці складається з таких інтелектуальних підходів, як системно-структурний, міждисциплінарний та порівняльний методи.

У висновках підкреслено значення творчого доробку волинського письменника. Його вміння переконливо описати історичну епоху: відбувається вдале поєднання фахової майстерності та таланту літератора. Читачі спостерігають, як, з одного боку, творилася нова історія з пізнання інших народів Нової Гвінеї, Океанії тощо, а з іншого – наставав кінець їхньої історії, яку було знищено з приходом «білих» людей. Як виняток – Миклухо-Маклай, який привертая увагу до проблем загублених цивілізацій.

Ключові слова: Іван Корсак, етос, творчість, М. Миклухо-Маклай, історичний роман «Запізніле кохання Миклухо-Маклая».

Skakalska Iryna. A new ethos for Europe: Miklukho-Maclay (reflections on the work of Ivan Korsak)

The author considers the work of the writer Ivan Korsak, in particular, his novel «The Late Love of Miklouho-Maclay». The figure of M. Maklukho-Maclay impresses with a broad outlook, fidelity to scientific research, purposefulness and humanism. It was he who discovered a new ethos overseas peoples for Europe, raised the question of preserving their civilization, opposed brutal colonization. The desire of the hero of the novel to mentally master any corner of the world is traced.

A new ethos of Papuan tribes for Europe is shown. The content and practical realization of Miklouho-Maclay's public service as a certain system of values, worldviews and moral attitudes, which he realized through the daily practices of his travels and the study of other peoples, is revealed. World ancient tribes are defended, using all their reserves: identity, culture. Together with Ivan Korsak, we see how history has set a trap for the community of indigenous peoples who are disappearing from the face of the earth - the anthropological paradigm of the formation of the ideology of globalization.

The work clearly traces the patriotism of the writer himself, who managed to portray and convey such an image of an outstanding scientist and traveler that Ukrainians should be proud and promote the works of M. Miklouho-Maclay. It is important that the place of science in culture and history, its features during different historical epochs remain constant objects of philosophical comprehension and interpretation. The author of the novel dwelled in detail on the scientific research of the scientist.

The methodology of work consists of such intellectual approaches as system-structural, interdisciplinary and comparative methods.

The conclusions emphasize the importance of the creative work of the Volyn writer. His ability to convincingly describe the historical epoch: there is a successful combination of professionalism and talent of the writer. Readers observe how, on the one hand, a new history of knowledge of other peoples of New Guinea, Oceania, etc. was being created, and on the other hand, their history was coming to an end, which was destroyed with the arrival of «white» people. As an exception - Miklouho-Maclay, who drew attention to the problems of lost civilizations.

Key words: Ivan Korsak, ethos, creativity, M. Maklukho-Maclay, historical novel «Late Love of Miklouho-Maclay».

З утвердженням незалежності України, пошуком історичної правди пріоритетного значення набуває звернення до ролі особового аспекту в історії, і це відбувається не лише в історичних наукових дослідженнях, а й у художніх творах. Творчість Івана Корсака багатогранна. Проте його історичні романи, події в яких охоплюють найрізноманітніші епохи, викликають значний інтерес у читачів. Творчий доробок Івана Корсака є неоціненним з погляду не лишень історичної пам'яті, а й національної самоідентифікації українців, адже письменник закарбовує у вічність імена геніальних українців, що їх або несправедливо намагалися стерти з пам'яті людської, або ж «прихвизували» інші держави [1]. Як в анотації до роману сказано словами П. Куліша, «багато нашого по чужих хатах позалежувалося, що не всяке вже й пізнає, чиє воно спершу було. Багато позабирали в нас усякого добра сусіде, багато і самі наші предки по чужих людях порозносили... А воно Бог зна коли було наше «непрошене й не дане», тільки що не було в нас на Україні захисту все те ховати». Серед імен, яких «сусіде позабирали», є ім'я славетного вченого і мандрівника Миколи Миклухо-Маклая» [2]. Звідси впливає актуальність роботи – популяризація здобутків української науки крізь призму діяльності видатних представників. Окрім того, наукова спадщина Миклухо-Маклая є дуже великою і детально не вивченою та проаналізованою вченими.

Поміж наукових публікацій про мандрівки і дослідження етносів, необхідно назвати працю Л.Ф. Мелько «Етнографічні дослідження М.М. Миклухо-Маклая у контексті сучасного виміру» [3]. Про Миклухо-Маклая є низка розвідок, зокрема, твір Л. Полтави «Подорожі і пригоди Миклухо-Маклая. Каарам-Тамо – Людина з Місяця» та ін. [4].

Метою дослідження є прагнення показати в історичному контексті трансформацію ментальної карти Європи ХІХ ст. та відображення у ній нового етосу, відкритого Миклухо-Маклаєм.

Микола Миклухо-Маклай – видатний етнограф, учений, мандрівник, який вивчав корінне населення Південно-Східної Азії, Австралії й Океанії, у тому числі папуасів північно-східного берега Нової Гвінеї. Важливими є його дослідження підводного світу, живих організмів морів та океанів. Він написав багато робіт із зоології, зоогеографії і фізичної географії, які й досі не втратили своєї цінності.

М. Миклухо-Маклай жив в епоху нових колоніальних відкриттів для Європи. Головне, що Маклай зробив у своєму житті, – він науково довів однакову біологічну повноцінність людей усіх націй і рас незалежно від того, де вони проживають. Його подорожі були не просто мандрівками, а науковими дослідженнями. Окрім того, М. Миклухо-Маклай цікавився різними етнологічними даними, зокрема навіть розписами на шкірі туземців, ці знаки мали символічний зміст, які він прагнув збагнути й розшифрувати. Учений збирав всю інформацію про невідомі йому народи, які зустрічав. Цікавими є його описи звичаїв та традицій тубільних народів Океанії. Як свого часу стверджував ще один мандрівник, існує так звана «філософська географія», коли в поле зору дослідника потрапляли й ненаукові деталі [5, с. 30].

Саме ХІХ ст. є століттям винаходів та змін. Відбулася низка дивовижних трансформацій – від сільського до міського життя, від неграмотності до грамотності, також стали можливими поїздки залізницями та винайдено телеграф, відбулося випробування життєво важливих вакцин, тривала боротьба жінок за свої права. На думку, І. Мортімера найважливішою від вище зазначених була лише соціальна реформа [6, с. 292]. Століття відзначається й активною колонізаторською політикою провідних європейських держав. Кораблі вирушали з місією підкорити нові народи і цивілізації. Так, у часи Миколи Миклухо-Маклая місцева людність – папуаси – ще ніколи не перетиналися з європейською цивілізацією. І вже тоді, коли це сталося, то тубільні народи треба було рятувати від знищення європейцями. Микола Миклухо-Маклай був тим, кого по-справжньому можна назвати носієм гуманізму. Ще в кінці ХІХ ст. він складає «Основний кодекс прав людини» і Статут Міжнародної асоціації, яка права б їх охороняла. Європейські уряди не зважали на заклики Маклая, «на його запальні розмови про порятунок цього люду з цієї благодатної новогвінейської землі, про добросердечність і гуманізм високопосадові чиновники згідливо кивали головами, терпляче очікуючи, коли цей наївний чоловік втомиться балакати» [2, с. 92].

Учений мав українські корені, адже батько Миколи Миколайовича, Микола Ілліч, уважався дворянином Стародубського повіту Чернігівської губернії, але «дворяни» Миклухи, практично не маючи ні коштів, ні землі, вимушені були добувати собі засоби до життя армійською службою чи роботою на дрібних чиновницьких посадах [7]. Батько зазнав переслідування від влади, тому що надіслав Шевченку кошти, коли той був у засланні [2, с. 14].

Освіту Микола Миклуха здобував за межами Російської імперії, яку покинув таємно, тікаючи від в'язниці за участь у революційних рухах проти самодержавства. Він був студентом філософського факультету Гейдельберзького університету і медичних факультетів у Лейпцигу та Йені. Значним зусиллям він опанував фахові обсяги знань упродовж лише одного року – спочатку в Гейдельберзі як юрист і філософ, а потім як медик у Лейпцигу та зоолог і анатом у Йені. Більше того, він прагнув брати участь

у наукових дослідженнях – і добився визнання з боку авторитетних учених-біологів, зокрема Ернста Геккеля і Карла Гогенбауера та співпраці з ними. У 1868 р. Е. Геккель спорядив юного у М. Миклухо-Маклая в експедицію на Канарські острови, Сицилію та узбережжя Червоного моря з метою проведення біологічних досліджень морської фауни [8, с. 24]. Наведемо слова наставника Маклая з книги Корсака: «Я збираюся у відповідальну експедицію. Буду далі досліджувати морські губки, ці дивовижні найпростіші організми. Маю намір податися в Африку. А вас запрошую в експедицію асистентом» [2, с. 7]. Це були перші кроки Маклая в науку.

Гортаючи сторінки роману, читач по-справжньому усвідомлює, який колосальний внесок у розвиток науки, не лишень етнографічної, а й антропологічної, зробив Миклухо-Маклай. Бо завше жив у пошуках істини та в ім'я справедливості. Папуаси ж називали його людиною з Місяця й поклонялися, немов божеству [1]. Ось витяги зі щоденника Миклухо-Маклая: «Папуаси із сусідніх поселень, здається, вже не бояться мене... Справа іде на лад; моя політика терпіння і ненав'язливості виявилася досить вдаюю...» [2, с. 19].

Наукові праці Миклухо-Маклая, його сміливі висловлювання, листи до урядовців, безперечно, започаткували антирасову політику у світі. Недаремно ЮНЕСКО 1996 р. назвала дослідника Людиною світу [9].

Під час мандрівок учений постійно вів щоденник, зробив величезну кількість малюнків, зібрав унікальні колекції морських губок. Він залишив безцінну спадщину наукових праць, серед яких – «Антропологічні нотатки про папуасів Берега Маклая в Новій Гвінеї» [10, с. 4]. Миклухо-Маклай був ініціатором створення у Севастополі першої на території Російської імперії й однієї з перших у світі біологічних станцій із вивчення морського середовища. Маємо констатувати той факт, що значної підтримки своїх наукових досліджень на батьківщині вчений не отримав.

Саме М. Миклухо-Маклай відкрив для людства світ Океанії. Він виступав противником теорії нижчих рас, науково довів біологічну рівноцінність усіх рас та націй, стверджуючи, що расовий тип та мова як папуасів, так і інших народів Океанії є результатом безперервного розвитку, у якому прослідковується взаємозв'язок з іншими антропологічними типами та мовами людства [3, с. 7].

Проаналізувавши твори Миклухо-Маклая, дослідник Н.Г. Сидорчук зазначає, що вчений зробив висновок, що папуаси такі самі повноправні представники людського роду. Видатний мандрівник довів, що папуаси за будовою тіла та за розумовими можливостями не поступаються європейцям. Їх відставання у суспільному розвитку, наголошував науковець, пов'язане з віддаленням від цивілізованого світу. Окрім того, є різними лише зовнішні ознаки [10]. Зрозуміло, що колоніальна епоха, щоб виправдати загарбників та работорговців, породила теорію про «вищі» та «нижчі» раси людства.

Неймовірно, але наприкінці XIX ст. були такі регіони й такі люди, що цілком одна людина могла вести свою зовнішню політику і висувати умови провідним державам. Таким регіоном був регіон на схід від Індонезії, а такою людиною був Миклухо-Маклай. «Микола Миколайович не міг далі терпіти загроз, що нависли над цією благодатною і такою нещасною землею, над людністю з дитячою довірливістю, чистою душею, яка або збереже свою первісну незайманість, або зогніє з вини пришельців, які нахабно і безпідставно привласнюють собі ймення цивілізаторів... Він пише листа Артуру Гордону, британському верховному комісарові в Західній частині Тихого океану», у посланні Маклай наводить згубні наслідки колонізаторської політики білої раси» [2, с. 31]. Сам автор роману наче «вжився» в образ вченого, оскільки досить переконливо наводить його мрії та плани, а також сумніви щодо майбуття Берега Маклая [2, с. 163].

Книга І. Корсака є увіковіченням пам'яті відомого мандрівника та дослідника. На його честь в Україні названо лише одну вулицю – в Малині, у цьому ж місті встановлено єдиний український пам'ятник видатному вченому. Він підкорив Австралію, Нову Гвінею, Океанію та весь світ, а на батьківщині й досі залишається напівзабутим. Хоча вона мала б шанувати Миклухо-Маклая бодай за те, що він перший з українців з'єднав її з п'ятим континентом та Індонезійським архіпелагом [11]. У нього були далекоглядні плани «заснувати на березі Нової Гвінеї колонію і спонукати тутешній люд змінити спосіб життя та взаємостосунки, насамперш припинити війни поміж їхніми поселеннями та створити Папуаський союз» [2, с. 162]. Проте самотужки йому це здійснити не вдалося.

Гадаємо, що і для сучасної історичної науки цікавою є постать Миклухо-Маклая. Його етнографічні напрацювання є різноманітними та пізнавальними. Те, що накопичує духовна сфера життєдіяльності суспільства, можна розглядати як інвестування у майбутнє. Основний капітал соціуму – це цивілізація з її інформаційно-освітньою, демографічною, етичною інфраструктурою.

Ще один момент, на який варто звернути увагу, що письменник не історик, художньому твору властиві вигадки та уява автора. Водночас історичний роман – це жанр вигаданої оповіді про події

в минулому, автори якої докладають зусиль для ретельного відтворення обставин, культури й особистостей, віддалених у часі, якомога точніше, глибше та правдоподібніше. Автор може переосмислювати події, а отже, змінювати емоційну тональність описуваних подій [12]. Проте погодимося, що волинський письменник Іван Корсак був майстром такого жанру.

Важливо підкреслити й те, що твори Миклухо-Маклая стали підґрунтям нових досліджень і мали вплив на інших учених. Зокрема, пізнавальними є факти та висновки про життя та устрій, звичаєве право папуасів у працях М.М. Бедрій. Автор цитує для підтвердження своїх думок спостереження М. Миклухо-Маклая. Зокрема, наводить цікавий феномен про обмін іменами і при цьому вказуючи таке: «Доволі рідкісний звичай, який регулював відносини у сфері права на ім'я, зафіксував у своїх етнографічних записках Миклухо-Маклай». Наводяться дані Миклухо-Маклая щодо взаємного дарування папуасами один одному подарунків [13, с. 6]. Також щодо дивного табу жінкам на музику, яку їм заборонялося слухати і навіть дивитися на музичні інструменти [13, с. 8]. Зрозуміло, що відомий мандрівник і вчений був великим авторитетом для дослідників, які продовжили його справу. Незважаючи на те що методика досліджень М. Миклухо-Маклая вже втратила певну актуальність, матеріали залишаються важливим джерелом з історії Нової Гвінеї, унікальним прикладом польових досліджень тощо.

Отже, значення творчого доробку волинського письменника є колосальним. Необхідно відзначити його вміння переконливо описати історичну епоху, у творі відбувається вдале поєднання фахової майстерності історика та таланту літератора. Зрозуміло, що цьому процесу передував довгий період збору інформації про Миклухо-Маклая, тому книга є художньою біографією. Читачі спостерігають, як, з одного боку, творилася нова історія з пізнання інших народів Нової Гвінеї, Океанії тощо, а з іншого – наставав кінець їхньої історії, яку було знищено з приходом «білих» людей. Виняток – Миклухо-Маклай, який привертав увагу до проблем загублених цивілізацій. Був не просто мандрівником, а видатним ученим та гуманістом. Можемо стверджувати, що М. Миклухо-Маклай був творцем новітньої етнології. Він відкрив для Європи новий етос заокеанських народів, який зберігся на сторінках його «Щоденника», а ще у книзі Івана Корсака «Запізніле кохання Миклухо-Маклая». Завдяки таким творам не лише емоційніше сприймаємо історію, а й проявляємо толерантність і милосердя до інших людей, що в сучасному жорстокому світі є важливими рисами. На книгах І. Корсака можна виховувати повагу до цінностей і культури народів світу.

Література:

1. Головій О. Рецензія. URL: <http://surl.li/ardev> (дата звернення 15.10.2021).
2. Корсак І. Запізніле кохання Миклухо-Маклая. Київ : Ярославів Вал, 2016.
3. Мелько Л.Ф. Етнографічні дослідження М.М. Миклухо-Маклая у контексті сучасного виміру. *М.М. Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст* : науковий збірник «Велика Волинь». 2011. Вип. 46. С. 134–139.
4. Полтава Л. Подорожі і пригоди Миклухи-Маклая. Каарам-Тамо – Людина з Місяця. Париж, 1953.
5. Вулф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. Київ, 2009. 592 с.
6. Мортімер І. Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас / пер. з англ. Я. Машико. Харків, 2019. 448 с.
7. Сюдюков І. Козацькі предки Миклухо-Маклая: правда й вигадки. *День*. 2004. № 240. URL: <http://surl.li/arddf> (дата звернення 17.10.2021).
8. Пащенко В. Миклухо-Маклай – вершина постать вченого-гуманіста. URL: <http://surl.li/ardes> (дата звернення 19.10.2021).
9. Єгорова З. Людина Світу Микола Миклухо-Маклай. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/348377> (дата звернення 17.10.2021).
10. Сидорчук Н.Г. Науковий доробок М.М. Миклухо-Маклая як підґрунтя становлення акмеологічної галузі знань. *Проблеми освіти*. 2015. Вип. 84. С. 309–313.
11. Карпенко-Бесараб О. Світ, який збудував Маклай. *Україна молода*. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1912/169/68015/> (дата звернення 10.11.2021).
12. Джугастрянська Ю. Що таке історична проза? *ЛітАкцент*. 2018. URL: <http://litakcent.com/2018/01/11/shho-take-istorichna-proza/> (дата звернення 10.11.2021).
13. Бедрій М.М. Окремі правові звичаї Папуа-Нової Гвінеї: історико-юридичний аналіз. *Право і суспільство*. 2016. № 4. Ч. 2. С. 3–8.